

บทที่ 2

ความหมาย ความสำคัญของรอยพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการเสด็จเข้ามาบำเพ็ญพุทธกิจ และเครื่องหมายแห่งการเสด็จเข้ามา ส่วนวงกลมในรอยพระบาท คือ ธรรมจักรนั้นอาจเป็นเครื่องหมายแห่งคำสอนที่ประทานไว้ เปรียบได้กับล้อหมุนพาเข้าไปหาความเจริญ¹

การเคารพบูชาสถานที่และวัตถุอันมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเป็นส่วนพระองค์นั้น คงเริ่มมีขึ้นตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ สถานที่หลายแห่งในอินเดียซึ่งมีความเชื่อกันว่าพระพุทธองค์เคยเสด็จไปนั้น ได้กลายเป็นปูชนียสถานที่มีผู้คนไปนมัสการ บูชาแทนตัวพระพุทธเจ้าในขณะที่ไม่ได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ซึ่งบางแห่งมีความเชื่อว่ามีร่องรอยการสัมผัสของพระพุทธองค์อยู่อย่างถาวร เป็นสักขีพยานถึงการได้เสด็จมาและเป็นທີ່ระลึกถึงพระองค์ และพระธรรมซึ่งพระองค์ได้ประทานไว้แก่โลก² ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นปูชนียวัตถุที่ชาวพุทธได้กราบไหว้บูชามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนปัจจุบัน รองจากพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์แล้ว รูปและรอยพระพุทธรูปดูเหมือนจะเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าที่บูชากันโดยแพร่หลายที่สุด ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ในสมัยโบราณยังไม่มีการสร้างรูปเคารพหรือตัวแทนของพระพุทธเจ้า จึงทำให้มีการสร้างสัญลักษณ์ต่างๆแทน เช่น ถ้าจะกล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั้น จะสลักเป็นภาพคันไพล์และมีพุทธบัลลังก์อยู่ใต้คันไพล์ มีการสร้างธรรมจักร ซึ่งหมายถึงตอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม³ เป็นต้น ต่อมาจึงมีการสร้างรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์สถานเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากคติ 2 คติ คือ คติของชาวอินเดียและคติของชาวลังกา⁴ และได้มีการแพร่หลายไปยังดินแดนใกล้เคียงที่มีการนับถือพุทธศาสนา ซึ่งรอยพระพุทธรูปที่ได้มีการค้นพบนั้นสามารถจำแนกได้เป็นหลายประเภท ดังจะได้อธิบายในหัวข้อต่อไป

¹ พระปริยัติโมลี, รอยพระพุทธรูป (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2496), 32.

² นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2533), 9.

³ สุธนา เกตุอร่าม, “การสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพญาลิไท” (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 4.

⁴ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, อธิบายเรื่องพระบาท (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), 22-23.

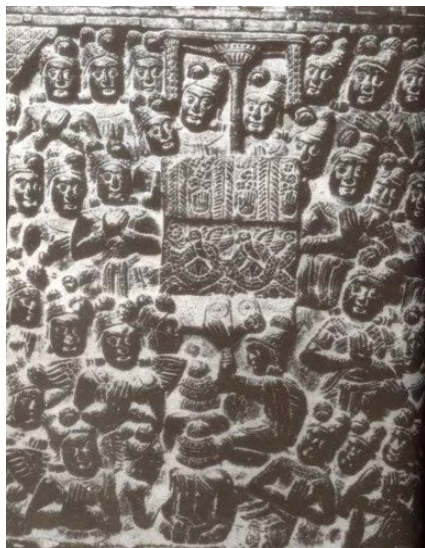
ประเภทของรอยพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรบาทที่พบในดินแดนต่าง ๆ นั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันมีทั้งรอยที่เกิดจากธรรมชาติที่มีพบอยู่บนภูเขา หินหรือพื้นอื่นๆหลายต่อหลายรอย มีผู้เชื่อว่าเป็นรอยพระบาทที่พระพุทธองค์ได้ประทับไว้เมื่อเสด็จมา ณ ที่นั้น นอกจากรอยที่ถือว่าเป็นรอยพระบาทอันแท้จริงเหล่านั้นแล้ว ยังมีรูปรอยอันมนุษย์ได้ทำขึ้นโดยวัสดุต่างๆเพื่อเลียนแบบรอยพระบาทอันเชื่อว่าพระพุทธองค์ได้ประทับประทานไว้ ซึ่งรอยพระบาทจำลองเหล่านี้อาจจัดได้ว่าเป็นปูชนียวัตถุประเภท “บริโกทเจดีย์โดยสมมติ” คือถึงแม้ว่าจะทำขึ้นโดยมีมนุษย์แต่โดยเจตนานั้น สมมติให้เป็นรอยพระบาทอันแท้จริงของพระพุทธองค์ อีกทั้งยังมีที่ใกล้เคียงกับรอยพระบาทแต่ไม่เหมือนกันทีเดียว คือรูปพระบาท อันแสดงถึงฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้า และเป็นสัญลักษณ์ที่เคยใช้กันเพื่อแทนพระพุทธเจ้าในสมัยที่ยังไม่มีการทำรูปพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์⁵

คติการสร้างรอยพระพุทธรบาทในอินเดีย

ในสมัยอินเดียโบราณไม่นิยมการสร้างรูปเคารพที่แสดงถึงพระพุทธเจ้า โดยถือว่ารูปเคารพนั้นเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งไม่มีตัวตน ดังนั้นสมัยนี้จึงไม่มีการสร้างรูปเคารพ โดยพิจารณาได้จากภาพสลักตอนต้นที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติที่ไม่มีปรากฏกายของพระพุทธเจ้า แต่จะมีการแสดงสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าซึ่งไม่เป็นรูปมนุษย์ เป็นต้นว่า ธรรมจักร ฉัตร แท่นหิน และรอยพระพุทธรบาท ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 ปรากฏที่ลูกกรงตั้งและทับหลังของรั้วล้อมรอบสถูปเมืองการหุต (ภาพที่ 1 และ 2) เป็นต้น ในระยะต่อมาการสร้างรูปเคารพในพุทธศาสนาเข้ามาก็เริ่มมีการสลักพระพุทธรูประยะหลังจากพุทธศตวรรษที่ 6 เป็นต้นไป

⁵ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2533),

ภาพที่ 1 ภาพรอยพระพุทธรบาท จากแผ่นหินสลัก ภาพที่ 2 ภาพรอยพระพุทธรบาท ศิลปะ
อมราวดี

ที่มา : นันทนา ชุติวังศ์, รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ:เมืองโบราณ, 2533), 12-13.

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในรูปรอยพระพุทธรบาทแทนองค์พระพุทธรเจ้า นั้น โดยมากจะอยู่ในลักษณะกระจัดกระจายโดยถือเป็นสัญลักษณ์ของพุทธดำเนินหรือการย่างเหยียบ ณ ที่หนึ่งที่ใด ซึ่งต่อมาในสมัยอมราวดีตอนต้น ยังมีการสลักสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรเจ้าเป็นการเล่าเรื่องอยู่เป็นอันมาก แต่ขณะเดียวกัน ความนิยมในการทำรูปเคารพที่ก้ำกึ่งแพร่หลายจึงเกิดมีการทำรอยพระพุทธรบาทในฐานะรูปเคารพเดี่ยวๆ ขึ้นมาในช่วงนี้⁶

หลักฐานการบูชารอยพระบาทและรูปพระบาท พบอยู่ในศิลปะและโบราณคดีอินเดียมาตั้งแต่ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 5 รูปที่พบส่วนใหญ่เชื่อว่ามีเจตนาทำเป็นรูปจำลองของฝ่าพระบาทสำหรับเคารพบูชาแทนองค์พระพุทธรเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีอินเดียที่ทำการเคารพ

⁶ สุรนา เกตุอร่าม, “การสร้างรอยพระพุทธรบาทสมัยพญาลิไท” (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 4-6.

บุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท่าผู้นั้น⁷ กล่าวได้ว่าคติของชาวอินเดียถือว่ารอยพระพุทธรูปที่สลักขึ้นเป็นรูปเคารพนั้นถือเป็นอุเทสิกเจดีย์สร้างขึ้นเพื่ออุทิศต่อพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธศาสนิกชนรำลึกถึงพระธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ประทานไว้ จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้มีการเผยแผ่ไปยังดินแดนอื่นๆ จึงทำให้รอยพระพุทธรูปแพร่หลายมากยิ่งขึ้น

คติการสร้างพระพุทธรูปในลังกา

พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ออกไปในลังกาประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 9 โดยพระมหินทรโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ในเรื่องของการสร้างรอยพระพุทธรูปนี้นับว่าประเทศลังกามีคตินิยมในการสร้างรอยพระพุทธรูปแพร่หลายมากที่สุด เห็นได้จากจารึกหลักที่ 3 และ 8 สมัยพญาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งมีการกล่าวถึง การไปพิมพ์เอารอยพระพุทธรูปมาจากเขาสุมนภูฏาในลังกาเพื่อมาประดิษฐานยังอาณาจักรสุโขทัยถึง 4 แห่ง แสดงให้เห็นถึงคตินิยมของคตินิยมการสร้างรอยพระพุทธรูปในลังกา โดยเชื่อว่ารอยพระพุทธรูปเป็นบริโกเจดีย์อันเนื่องด้วยพระพุทธองค์ แสดงถึงการเป็นผู้รับมรดกทางศาสนา และศาสนาจะรุ่งเรือง ณ เกาะลังกาตลอดไป ถือเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา⁸

ทั้งนี้สามารถพิจารณาได้จากการที่ประเทศลังกานั้น มีการจำลองรอยพระพุทธรูปเพื่อนำไปประดิษฐานภายในบริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ผู้คนได้ทำการสักการะบูชา เช่น รอยพระพุทธรูปที่เชตวันาราม (ภาพที่ 3) และรอยพระพุทธรูปที่อนุราชปุระ ลังกา (ภาพที่ 4) เป็นต้น

⁷ นันทนา ชูติวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ:เมืองโบราณ, 2533), 11.

⁸ สุธนา เกตุอร่าม, “การสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพญาลิไท” (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 7-10.

ภาพที่ 3 รอยพระพุทธรูปที่เขตนาราม ลังกา

ที่มา : นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2533), 24.

ภาพที่ 4 รอยพระพุทธรูปที่อนุสรณ์ประ ลังกา

ที่มา : นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2533), 25.

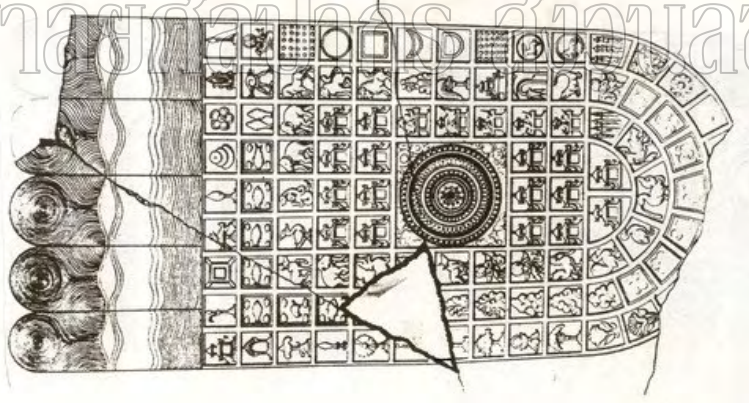
ความนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงการเป็นตัวแทนและเป็นพุทธบูชาในลังกานั้น ทำให้ดินแดนใกล้เคียง หรือดินแดนที่มีการนับถือพุทธศาสนาได้รับเอาคติเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นในประเทศพม่า เขมร

คติการสร้างพระพุทธรูปในพม่าและเขมร

ในประเทศพม่านั้นปัจจุบันมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ประทานรอยพระบาทไว้ให้แก่โลก 3 รอยด้วยกัน 2 รอยแรกประทานให้ฤๅษีและพระยานาค บนฝั่งแม่น้ำนัมมทา ซึ่งอยู่ใน

ประเทศพม่า และรอยพระบาททั้ง 2 นี้ เชื่อกันว่าอยู่ในเขตโบราณสถานชื่อ ชะเวสตัด่อ ตำบล สาธุ อำเภอมินบู ส่วนรอยที่ 3 นั้นเชื่อว่าอยู่ในเกาะลังกา

หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับการทำรูปพระบาทในประเทศพม่ามีอายุอยู่ใน สมัยเมืองพุกาม พบรูปพระบาทปรากฏอยู่บนแผ่นหินในบริเวณสถูปที่สำคัญ และในงาน จิตรกรรม ภายในพุทธสถานหลายต่อหลายแห่งที่พุกาม ซึ่งความแพร่หลายของคติการบูชารูป พระบาทที่พบในพม่าสมัยนี้คงได้รับความบันดาลใจจากการติดต่อกับศรีลังกาสมัยโปโลนนารูวะ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18⁹ ซึ่งรอยพระพุทธรูปที่เก่าที่สุดในพม่าคือรอยพระพุทธรูปที่ เจดีย์โลกนันท (ภาพลายเส้นที่ 1) และที่เจดีย์ชเวตีกอน (ภาพลายเส้นที่ 2) สร้างในสมัยของพระ เจ้าอินธรา ระหว่างพ.ศ.1587 - 1620¹⁰ ทั้งนี้ยังพบว่าลายลักษณะที่ปรากฏเป็นมงคล 108 ประการ ในรอยพระพุทธรูปนั้นทำตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกา และคัมภีร์อนาคตวงศ์วรรกถาซึ่งอาจจะ เป็นลักษณะพิเศษที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 14-17 ประเพณีการสร้างรอยพระพุทธรูปที่ ดูเหมือนจะเลื่อมไปจากพม่าเมื่อสิ้นสมัยพุกามเป็นราชธานี พบตัวอย่างรอยพระพุทธรูปอีกครั้ง หลังพุทธศตวรรษที่ 22 น่าจะเป็นไปได้ว่าคติการทำรูปพระบาทขึ้นบูชาในพม่าแพร่หลายขึ้นอีก ครั้งหลังจากที่พระเจ้าสาธุแห่งอังวะพบรอยพระพุทธรูปที่ชะเวสตัด่อ ในพ.ศ.2181¹¹

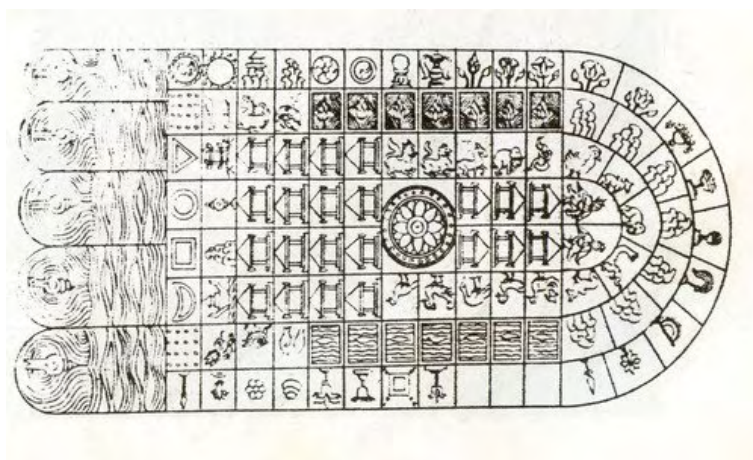
ภาพลายเส้นที่ 1 ลายเส้นรอยพระพุทธรูป เจดีย์โลกนันทะ เมืองพุกาม

ที่มา : นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ:เมือง โบราณ, 2533), 31.

⁹ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ:เมือง โบราณ, 2533), 31.

¹⁰ สุธนา เกตุอร่าม, “การสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพญาลิไท” (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชา โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 11.

¹¹ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ:เมือง โบราณ , 2533), 31.

ภาพลายเส้นที่ 2 ลายเส้นรอยพระพุทธรูปที่ชะเวตีกอน เมืองพุกาม

ที่มา : นันทนา ชูติวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2533), 32.

นอกจากการทำรอยพระพุทธรูปจะปรากฏในพม่าแล้ว ดินแดนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงคือ ประเทศเขมรก็มีการนำคติการสร้างรอยพระพุทธรูปมาสร้างยังดินแดนของตนเพื่อให้ผู้คนได้

สักการบูชา ซึ่งรูปแบบทางศิลปกรรมและลวดลายที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูป รวมถึงคติต่างๆในการทำรอยพระพุทธรูปในประเทศเขมรนั้น คงจะได้รับความบันดาลใจจากประเทศไทย ซึ่งพิจารณาได้จากระเบียบการจัดมณฑล 108 ประการ จะไม่มีเส้นแบ่งเป็นตาราง แต่เป็นการใช้เส้นแบ่ง การแบ่งลายลักษณะมณฑล 108 ประการเช่นนี้ พบได้ทางภาคเหนือของประเทศไทย คือ เขตล้านนา ซึ่งไม่นิยมการขีดเส้นตารางแบ่งแยกสัญลักษณ์ทั้ง 108 ออกเป็นช่องๆ¹² ยกตัวอย่างเช่น รอยพระพุทธรูปที่บายน (ภาพที่ 5) เป็นต้น

¹² เรื่องเดียวกัน, 45.

ภาพที่ 5 รอยพระพุทธรูปในเขมร สมัยขอม

ที่มา : นันทนา ชุตินันท์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์

(กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2533), 45.

รอยพระพุทธรูปสมัยล้านนา

ดินแดนทางภาคเหนือที่เคยเป็นอาณาจักรล้านนา ความเชื่ออันเป็นนิรันดร์ของพระธรรม และความสืบต่อตามลำดับของพระพุทธเจ้าผู้ประกาศธรรม ที่แสดงออกมาในการทำย้อนรอยอดีตของพระพุทธเจ้าศรีศากยมุนีในกรณีต่าง ๆ นั้น มีความแพร่หลายมากกว่าภาคกลาง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา มีความนิยมทำรูปพระบาท 4 รอยซ้อนกัน ซึ่งแสดงเป็นรอยสัมผัสของฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง 3 และขององค์ศรีศากยมุนีที่ได้ประทับลงไว้ ณ ตำแหน่งเดียวกัน ซึ่งความเชื่อนี้มีแพร่หลายอยู่ทั่วไปในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ และการทำรูปรอยพระบาท 4 รอยซ้อนกัน มีปรากฏอยู่ในพม่า เขมร และภาคกลางของไทยด้วย แต่รอยพระพุทธรูปที่เก่าสุดพบที่ล้านนา สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งรอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอย ที่พบในภาคกลางของประเทศไทยนั้นเกือบทั้งหมดมีอายุอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ หรือไม่ก็มีประวัติว่าขนย้ายมาจากเมืองเหนือ หรือทำเลียนแบบรอยพระบาทในเมืองเหนือ¹³ อาจกล่าวได้ว่ารอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในดินแดนล้านนาบางส่วนนั้น มีการรับรูปแบบบางประการมาจากสุโขทัย ไม่ว่าจะเป็นลวดลาย การวางสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ หรือแม้แต่คติการสร้างรอยพระพุทธรูป

อนึ่งรอยพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ได้พบในเขตแคว้นล้านนา คือจังหวัดพะเยา ที่วัดศรีโคมคำ แต่เป็นศิลปะสุโขทัย เนื่องจากได้มีการนำขึ้นไปไว้ที่พะเยา ในสมัยพระยาสุโขทัยระ ที่ไปสวามิภักดิ์พระเจ้าติโลกราช¹⁴ ซึ่งจะได้นำไปกล่าวในหัวข้อรอยพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย อันเป็นหัวข้อถัดไป

¹³ เรื่องเดียวกัน, 38.

¹⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 122.

รอยพระพุทธรูปบาทสมัยสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยได้มีการติดต่อทางศาสนากับประเทศลังกา คือมีพระสงฆ์ชาวเมืองสุโขทัยหลายคน ได้ไปศึกษาด้านการศาสนาในประเทศลังกา จึงได้มีการรับคตินิยมบางอย่างในประเทศลังกาเข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรสุโขทัยได้ รวมถึงคติการบูชารอยพระพุทธรูปด้วย โดยพิจารณาจากจารึกในสมัยสุโขทัยนั้น มีการกล่าวถึงรอยพระพุทธรูปซึ่งปรากฏในจารึกหลักที่ 8 ว่า

“เขอันนี้ชื่อสมณภูฏนบรรพต.....เรียกชื่อคังอันเพื่อไปพิมพ์เอารอย ดินพระพุทธรูปเจ้าเราอันเหยียบเหนื่อจอมเขาสมณภูฏนบรรพต...ในลังกา ทวีปพื้นมาประดิษฐานไว้เหนื่อจอมเขอันนี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็นรอยฝ่า ดินพระพุทธรูปเป็นเจ้าเรานี้มีลายอันไคร้อยแปดสีส่อง ให้ฝูงเทพดาและ.....ทั้งหลายได้ไหว่นบทำบูชา....ให้...”¹⁵

ซึ่งพญาลิไทโปรดเกล้าฯ ให้ไปจำลองรอยพระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์บนเขาสมณภูฏนจากลังกาเพื่อมาประดิษฐานบนภูเขา 4 แห่งในสุโขทัย¹⁶ ได้แก่ ที่เขาสมณภูฏน นอกเขตเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย ที่เขานางทอง เมืองบางพานและบนปากเขาพระบางเมืองนครสวรรค์ จากการที่มีการจำลองเอารอยพระพุทธรูปจากประเทศลังกา มาประดิษฐานในที่ต่างๆของอาณาจักรสุโขทัย¹⁷ ทำให้ทราบว่า สุโขทัยมีการรับเอาคตินิยมทางพุทธศาสนาอีกหลายแห่ง จากประเทศลังกาเข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรสุโขทัย จึงทำให้รอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในสุโขทัยมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับที่ลังกา

ในการศึกษาครั้งนี้กำหนดเฉพาะรอยพระพุทธรูปจากวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยาโดยเปรียบเทียบกับรอยพระพุทธรูปจากวัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่ารอยพระพุทธรูปที่วัดศรีโคมค่านี้อยู่ในศิลปะสุโขทัย โดยดูจากลักษณะการวางลายฉลุฉลุผนังมณฑป 108 ประการที่มีความคล้ายคลึงกับรอยพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย นอกจากนี้ตามความเห็นของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เชื่อว่ารอยพระพุทธรูปแห่งนี้แต่เดิมน่าจะอยู่ที่เมืองพิษณุโลก ภายหลังเมื่อพระยาอริยธรรมาขึ้นต่อทางพระเจ้าติโลกราชจึงน่าจะย้ายมาไว้พะเยาด้วย โดยตั้งข้อสังเกตจากเมืองพิษณุโลกที่เป็นเมืองสำคัญในสมัยพระยาไทย แต่ไม่พบหลักฐานพระพุทธรูปที่กล่าวว่าพระองค์ใดสร้างไว้ตามเมืองสำคัญๆ และได้มาปรากฏหลักฐานในจารึก

¹⁵ กรมศิลปากร,ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (กรุงเทพฯ:คุรุสภาพระสุเมรุ,2515),115.

¹⁶ สันติ เล็กสุขุม,ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ:เมืองโบราณ,2540),104-105.

¹⁷ สีนชัย กระบวนแสง, “รอยพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 3,1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2522):132-157.

วัดจุฬามณีที่สมเด็จพระนารายณ์ที่กล่าวถึงการสร้างวัดนี้โดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพระองค์ได้สร้างรอยพระบาทขึ้นใหม่ ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นแทนที่ของเดิมที่ถูกย้ายไป¹⁸

รอยพระพุทธรบาทที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา

วัดศรีโคมคำเป็นวัดพระอารามราษฎร์ เดิมชื่อวัดทุ่งเอี้ยง เป็นวัดโบราณวัดหนึ่งในอำเภอพะเยา มีวิหารประดิษฐานพระเจ้าตนหลวงซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ โดยสถาปัตยกรรมของวิหารเป็นแบบสุโขทัย คือมีการเจาะผนังเพื่อทำช่องแสง¹⁹ นอกจากนี้วัดศรีโคมค่านั้น ยังมีรอยพระพุทธรบาท (ภาพที่ 6) ทำด้วยหินทราย มีสองพระบาทคู่กัน ซึ่งแต่ละรอยมีขนาดกว้างประมาณ 1 เมตร ยาว 2 เมตร รอยพระพุทธรบาทรอยหนึ่งภายในสลักลวดลาย อีกรอยไม่สลักลวดลาย ปัจจุบันประดิษฐานไว้ ณ ศาลาข้างวิหารพระเจ้าตนหลวง

ภาพที่ 6 รอยพระพุทธรบาท วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา

ที่มา : VIRGINIA MCKEEN DI CROCCO, FOOTPRINTS OF THE BUDDHAS OF THIS ERA IN THAILAND (BANGKOK : THE SIAM SOCIETY, 2004) 104.

¹⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 122.

¹⁹ คงเดช ประพัฒน์ทอง, “วัดศรีโคมคำ,” ศิลปากร 8, 5 (มกราคม 2508): 50-55.

รอยพระพุทธรูปที่มีลวดลายประกอบด้วย บริเวณขอบโดยรอบสลักเป็นภาพพระพรหมซึ่งมี 4 พักตร์ 4 กร อยู่ในท่าพนมมือถือดอกไม้ว มีภาพเทวดาในท่าต่างๆ เช่น ท่าเหาะ ท่าอัญชลี (ภาพที่ 7 และภาพที่ 8) เป็นต้น

ภาพที่ 7 ลวดลายพระพรหมบนรอยพระพุทธรูป วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา
ที่มา :สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน(กรุงเทพฯ : มติชน,2548),45.

ภาพที่ 8 ลวดลายเทวดาบนรอยพระพุทธรูป วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา
ที่มา :สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน(กรุงเทพฯ : มติชน,2548),45.

ภาพเทวดาเหล่านี้มีลายดอกไม้วประกอบ ลักษณะเครื่องทรงเทวดา รูปแบบสวมมงกุฎมีเส้นประกามณฑลล้อมรอบ และเครื่องทรงอื่นรวมทั้งลายดอกไม้ว สามารถเปรียบได้กับภาพสลักบนแผ่นหินชนวนที่มณฑปวัดศรีชุม และรอยพระพุทธรูปที่วัดตระพังทอง จ.สุโขทัย (ภาพที่ 9) เป็นต้น

ภาพที่ 9 ภาพเทวดา บนรอยพระพุทธรูปวัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย

ที่มา : VIRGINIA MCKEEN DI CROCCO, FOOTPRINTS OF THE BUDDHAS OF THIS ERA IN THAILAND (BANGKOK : THE SIAM SOCIETY, 2004) 115.

ในส่วนลวดลายที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูปนั้น ตรงกลางเป็นลายธรรมจักรล้อมรอบด้วยมณฑล 108 ประการ ซึ่งลักษณะการสร้างลายธรรมจักรและมณฑล 108 ประการบนรอยพระพุทธรูปนั้น ปรากฏในลัγκα พุกาม และสุโขทัย²⁰

รอยพระพุทธรูปวัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย

จากหลักฐานในศิลาจารึกกล่าวถึง พญาสิทธิโปรดเกล้าให้มีการจำลองรอยพระพุทธรูปมาจากลังกา เพื่อมาประดิษฐานบนภูเขาทั้ง 4 แห่งนั้น แสดงให้เห็นความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับลังกา ทำให้สุโขทัยรับเอาคติทางศาสนาบางอย่าง รวมถึงรูปแบบศิลปกรรมต่างๆ เช่น ลวดลายบนรอยพระพุทธรูป เป็นต้น มาจากลังกา

รอยพระพุทธรูปที่วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัยนั้น (ภาพที่ 10) ทำด้วยแผ่นหินสีเทา²¹ มีขนาดกว้าง 19 นิ้ว ยาว 59 นิ้ว เป็นรอยพระพุทธรูปข้างขวา ลายลักษณะทั้ง 108 ประการ ที่สลักอยู่บนรอยพระพุทธรูป²²ใกล้เคียงกันกับที่พบในพุกาม โดยเฉพาะคติการสร้างลาย

²⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 120-121.

²¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, การศึกษาเชิงเปรียบเทียบศิลปกรรมสุโขทัยและล้านนา (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 44-45.

²² สุชนา เกตุอร่าม, “การสร้างรอยพระพุทธรูปสมัยพญาสิทธิ” (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 32.

มงคล 108 ประการ เริ่มต้นได้พระอังกฐ (นิ้วโป้ง) เดินตามแนวนอนไปจนสุดแนวขวาง จนสู่แนวสันพระบาท แล้วย้อนตีวงแคบเข้าทุกทีจนจบลงที่ตรงกลาง ซึ่งเป็นระเบียบเดียวกับที่ พุทาม²³

ภาพที่ 10 รอยพระพุทธรบาทวัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย

ที่มา : VIRGINIA MCKEEN DI CROCCO, FOOTPRINTS OF THE BUDDHAS OF THIS ERA IN THAILAND (BANGKOK : THE SIAM SOCIETY, 2004) 114.

ส่วนลักษณะของรูปเทวคาที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรบาทนี้ (ภาพที่ 11) เช่น พระพักตร์ไม่เป็นรูปรีที่ชัดเจน รูปแบบของมงกุฏ มีรัศมีเกลาทรงสูง กาดด้วยวงแหวนเป็นชั้นๆ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพญาเลอไทหรือต้นสมัยพญาลิไท²⁴

²³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, การศึกษาเชิงเปรียบเทียบศิลปกรรมสุโขทัยและล้านนา (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 44-45.

ภาพที่ 11 รูปเทวดานรอรอยพระพุทธรูปวัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม, “ข้อมูลใหม่-ข้อคิดใหม่ เกี่ยวกับเชียงแสน-พะเยา,”

เมืองโบราณ 7,2(เมษายน-กรกฎาคม 2524) : 9-23.

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เห็นได้ว่าลักษณะองค์ประกอบต่างๆของรอยพระพุทธรูปทั้งสองแห่งนี้ มีความใกล้เคียงกันมาก ไม่ว่าจะเป็นการวางลายลักษณ์มงคล 108 ประการ ลวดลายเทวดา ทั้งในส่วนเครื่องทรง ทำท้าว เครื่องประดับ เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดต่างๆเหล่านี้จะได้นำกล่าวถึงในบทต่อไป

²⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพฯ:เมืองโบราณ, 2540), 104-105.